

सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरण व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजन तथा व्यवस्थापन
विशिष्टीकरण विषय अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय
वर्षको **Ed.P.M.598** को आंशिक आवश्यकता पूरा
गर्न तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधार्थी

कृष्णप्रसाद अधिकारी

क्याम्पस दर्ता नं. : ६७/०६८

परीक्षा रोल नं. : २१४००६३

त्रि.वि.द.नं. : १९१०२-८९

शैक्षिक वर्ष : २०६७/०६८

प्रस्तुत

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस कोशी हरैचा, मोरङ्ग

कार्तिक २०७२

TRIBHUWAN UNIVERSITY

FACULTY OF EDUCATION 021549717

(M.ED.PROGRAMME)

SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

KOSHI HARAICHA, MORANG

Only use for Thesis

सिफारीस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षका विद्यार्थी कृष्णप्रसाद अधिकारीले सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरण व्यवस्थापन शिर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निजले तयार पारेको शोधपत्र प्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारीस गर्दछु ।

मिति :- -०६-२०७२

.....

लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ
शोध निर्देशक

TRIBHUWAN UNIVERSITY
FACULTY OF EDUCATION 021549717
(M.ED.PROGRAMME)
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS
KOSHI HARAICHA, MORANG

Only use for Thesis

स्वीकृति पत्र

त्रिभूवन विश्व विद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, अन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन स्नातकोत्तर तह (एम.एड) दोस्रो वर्षका विद्यार्थी कृष्णप्रसाद अधिकारीले सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरणव्यवस्थापन शिर्षकमा तयार गर्नु भएको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ .....
(विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक)
२. ....
(सदस्य)
३. ....
(बाह्य परीक्षक)

मिति :- -०७-२०७२

प्रतिवद्धता

प्रस्तुत सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरण व्यवस्थापन विषयक शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विशिष्टीकरण विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर (एम.एड) द्वितीय वर्षको Ed.P.M.598 को आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि मात्र तयार पारिएको हो । यो शोधपत्र उक्त प्रयोजन वाहेक अन्य कुनै पनि प्रयोजनका लागि प्रयोग नहुने कुरामा म विश्वास दिलाउन चाहन्छु । यदि भविष्यमा पनि कतै कसैबाट यो शोधपत्र प्रयोग भएको पाइएमा म नियम कानून बमोजिम सजाय भोग्न तयार रहेको प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु ।

कृष्णप्रसाद अधिकारी

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय अर्न्तगत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवाश्यकता पूरा गर्न तयार पारिएको हो । यो शोधपत्र सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरण व्यवस्थापन शीर्षकमा केन्द्रित भएर गरिएको छ ।

यो शोधपत्र तयारीको क्रममा शुरुदेखि नै आफ्नो अमूल्य सुझाव तथा सल्लाह प्रदान गरी शोधकार्यलाई पूर्णता प्रदान नगरुन्जेलसम्म निरन्तर बाटो देखाउने तथा अध्ययन कार्यलाई सफलपार्न सहयोग गर्नु हुने आदरणीय गुरु तथा शोध निर्देशक उप-प्राध्यापक श्री लक्ष्मीकुमारश्रेष्ठ ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै यस शोधपत्र लेखनकार्यको लागि शीर्षक छनोट देखि लेखाइसम्बन्धी अमूल्य सुझाव एवं परामर्श प्रदान गरी सहयोग गरिदिनुहुने यस सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग प्रमुख श्री केशवराज भट्टराई ज्यू प्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधकार्यको लागि आवाश्यक सूचना उपलब्ध गराई सहयोग पुर्याउनु हुने श्री जनता मा.वि. लालपट्टी र श्री राष्ट्रिय प्रा.वि. कल्याणपुर बजार -३ का प्र.अ. शिक्षक एवम् व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरु तथा विद्यार्थीहरु र स्रोतव्यक्ति श्री रामसेवक यादव ज्यू प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

सोधसार

प्रस्तुत अध्ययनको शीर्षक सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरण व्यवस्थापन रहेको छ। यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरणको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्नु रहेको छ ।

शोधकार्यका लागि सङ्कलित तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गर्न परिमाणात्मक र गुणात्मक मिश्रित अनुसन्धान ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । यस अनुसन्धानको लागि सप्तरी जिल्लाको वनरभूला स्रोतकेन्द्र भित्रपर्ने विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष र स्रोतव्यक्तिलाई उत्तरदाताको रूपमा लिई उद्देश्यपूर्ण नमूना छनौट विधिबाट नमूना छनौट गरिएको छ । यस शोध कार्यका लागि मुख्य रूपमा प्राथमिक स्रोत र पाठ्यपुस्तक वितरण व्यवस्थापन सम्बन्धमा प्रकाशित विभिन्न स्रोतसामग्री, विभिन्न लेख पुस्तकहरू, विद्यालयका अभिलेखहरू सहायक स्रोतको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । शोधपत्रको उद्देश्य अनुरूप तथ्याङ्कहरू सञ्चालन गर्न अध्ययन क्षेत्रको विस्तृत विवरण, संस्थागत सूचना तथा तथ्याङ्कहरू सङ्कलनका लागि आवश्यक सम्पूर्ण खाका तयार गरी नमूना छनौटमा परेका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी र विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष तथा स्रोत व्यक्तिबाट आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरू अन्तरवार्ता, प्रश्नावली स्थलगत अध्ययन अवलोकन आदि साधनहरूको प्रयोग गरी सङ्कलन गरिएको छ । यसरी सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई मिश्रित विधिद्वारा विश्लेषण गरी प्राप्त नतिजाहरूलाई वर्णनात्मक विधिबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शोधकार्यको अनुसन्धानको क्रममा सामुदायिक विद्यालयमा विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यपुस्तक वितरण गरिदैं आए पनि यसमा धेरै समस्याहरू देखापरेको पाइयो । पाठ्यपुस्तक वितरणमा सरोकारवाला पक्षहरूको सक्रियता नभएको, समयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नभएको आर्थिक पारदर्शिता नभएको, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रभावकारी नभएको र पाठ्यपुस्तक वितरण सन्तोषजनक नभएको, शैक्षिक सत्रको शुरु महिना भित्र पाठ्यपुस्तक वितरण नगरेर शैक्षिक वर्षको तेस्रो महिना सम्म पनि पाठ्यपुस्तक वितरण गर्ने गरेको, जिल्ला शिक्षा कार्यालयले विद्यालयलाई समयमानै पाठ्यपुस्तक वापतको रकमको निकाशा नगरेको, वास्तविक विद्यार्थी

भन्दा वढी विद्यार्थी देखाएर र पुराना पाठ्यपुस्तक वितरण गरेर आर्थिक हिनामिना गरेको जस्ता प्रमुख समस्याहरु पाइयो । यसको समाधानको लागि नीतिगत पक्षमा विद्यमान ऐन तथा नियमावलीमा संशोधन गरी प्रभावकारी नीति एवं नियम लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ भने पाठ्यपुस्तक वितरण सम्बन्धमा प्रभावकारी निर्देशिका बनाई लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ भने त्यसको प्रभावकारी अनुगमन एवम् मूल्याङ्कन गर्नु जरुरी हुन्छ । साथै पाठ्यपुस्तक वितरण कार्यक्रममा सरोकारवालापक्ष जि.शि.का.,ले समयमानै पाठ्यपुस्तक वापतको रकम निकाशा दिनुपर्दछ भने प्र.अ. ले पाठ्यपुस्तक वितरण कार्यसंग सरोकारवाला पक्षसंग उपयुक्त ढंगले समन्वय गरी सबैको सहयोग एवं संलग्नता रहने वातावरणको सिर्जना गर्नुपर्दछ ।

विषयसूची

प्रारम्भिक खण्ड

प्रतिबद्धता	i
सिफारीस पत्र	ii
स्वीकृत पत्र	iii
कृतज्ञता ज्ञापन	iv
शोधसार	v-vi
विषयसूची	vii-x
तालिकासूची	xi
संक्षिप्त शब्दावली	xii

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि	१-१०
१.२ समस्याको कथन	१०-११
१.३ अध्ययनको औचित्य	११-१२
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	१२
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	१३
१.६ अध्ययनको परिसिमा	१३
१.७ मुख्यपदावलीहरुको परिभाषा	१३-१४

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अध्ययनको सैद्धान्तिकखाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१५-२०
२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	२०-२१
२.३ अनुसन्धानको लागि पुनरावलोकनको उपादेयता	२१-२२

परिच्छेद तीन:अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	२३
३.२ जनसंख्या र नमूना	२३-२४
३.२.१ नमूना छनौट विधि	२४
३.२.२ नमूना छनौटको आधार	२४-२५
३.३ तथ्याङ्कका स्रोतहरु	२५-२६
३.४ अनुसन्धानका साधनहरु	२६-२७
३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	२७-२८
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	२८

परिच्छेदचार : नतिजा विश्लेषण

४.१ सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरणको वर्तमान अवस्था	२९
४.१.१ सामुदायिक विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक वितरणमा सरोकारवालाले निर्वाह गरेको भूमिका	२९-३४

४.१.२ पाठ्यपुस्तक वितरणको विगतको अवस्था	३४
४.१.३ पाठ्यपुस्तक वितरणमा अनुगमन सम्बन्धी व्यवस्था	३५
४.१.४ पाठ्यपुस्तक वितरण व्यवस्थापन	३६-३७
४.२ पाठ्यपुस्तक वितरणले पठन पाठनमा पारेको असर	३८
४.२.१ विद्यार्थीको नियमित उपस्थिति	३९-४०
४.२.२ आन्तरिक परीक्षाको नतिजा	४०-४१
४.२.३ शैक्षणिक योजना	४१-४२
४.२.४ शैक्षणिक क्रियाकलाप	४२-४३
४.२.५ सह क्रियाकलाप र अतिरिक्त क्रियाकलाप	४३-४४
४.३ पाठ्यपुस्तक वितरणका चुनौतीहरू	४४
४.३.१ व्यवस्थापकीय चुनौतीहरू	४४-४५
४.३.२ आर्थिक पारदर्शिता सम्बन्धी चुनौतीहरू	४५
४.३.३ अनुगमन एवं मूल्याङ्कन सम्बन्धी चुनौतीहरू	४६
४.३.४ पठनपाठनका चुनौतीहरू	४६-४७
४.४ पाठ्यपुस्तक वितरण व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरू	४७
४.४.१ सरकारी पक्षबाट प्रभावकारी कार्यान्वयन	४७-४८
४.४.२ विद्यालयको पहलकदमी	४८
४.४.३ सरोकारवालाहरूको चासो	४९
४.४.४ प्रभावकारी अनुगमन र निरीक्षण	४९-५०
४.४.५ शिक्षामन्त्रालयको अपिल	५०

परिच्छेदपाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुभावहरु

५.१ प्राप्ति	५१-५२
५.२ निष्कर्ष	५२-५३
५.३ सुभावहरु	५३-५४
५.३.१ नीतिगत तह	५४-५५
५.३.२ कार्यान्वयन तह	५५
५.३.३ अनुसन्धान तह	५५-५६
सन्दर्भसामग्रीहरु	I-II
अनुसूची	III-XVI

तालिका सूची

तालिका नं. - १. जनसंख्या र नमूना	२३
तालिका नं. - २. विद्यार्थी भर्नाको अवस्था	३३
तालिका नं. - ३. व्यवस्थापकीय संरचनाको अवस्था	३६
तालिका नं. - ४. पठनपाठनको समयतालिका	३८
तालिका नं. - ५. विद्यार्थीको मासिक औसत उपस्थिति अवस्था	३९
तालिका नं. - ६. आन्तरिक नतिजाको अवस्था	४०
तालिका नं. - ७. शैक्षणिक क्रियाकलापको नमूना	४२
तालिका नं. - ८. आर्थिक क्रियाकलापको वर्तमान अवस्था	४५

संक्षिप्त शब्दावली

वि.व्य.स.	: विद्यालय व्यवस्थापन समिति
प्र.अ.	: प्रधानाध्यापक
जि.शि.अ.	: जिल्ला शिक्षा अधिकारी
भ.स.रा.ज.उ.मा.म.वि.	: भवानीप्रसाद सकलप्रसाद रामप्रसाद जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय
रा.प्रा.वि.	: राष्ट्रिय प्राथमिक विद्यालय
स्रो.के.	: स्रोतकेन्द्र
रा.शि.प.यो.	: राष्ट्रिय शिक्षा पढ्ती योजना
उ.रा.शि.आ.	: उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोजना
पा.पु.	: पाठ्यपुस्तक
वि.क्षे.सु.यो.	: विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना
क्षे.शि.नि.	: क्षेत्रिय शिक्षा निर्देशनालय
वि.नि.	: विद्यालय निरीक्षक
उ.मा.शि.प.	: उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद
रा.शि.आ.	: राष्ट्रिय शिक्षा आयोग